

Doležalová, Iva

[Wiebe, Donald. The politics of religious studies: the continuing conflict with theology in the academy]

Religio. 2002, vol. 10, iss. 2, pp. 294-297

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125027>

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

úlohu koncept víry (*faith*), kdy je pak náboženství nahlíženo jakožto realizace víry.

Závěrečná sekce „Epilogue“ je tvořena rozsáhlejší stáří jednoho z editorů – Jana G. Platvoeta, která nejprve sleduje sémantickou historii západního konceptu „náboženství“ a všimá si jednotlivých významových posunů v jejím průběhu. Reflektuje přitom „sociogenetiku“ těchto posunů, tj. vliv společenských podmínek na utváření konkrétních významů daného konceptu. Posléze metodologicky reflektuje problematiku definování náboženství v současných podmínkách. V závěru přináší argumenty ve prospěch užívání pragmatického přístupu k definicím náboženství, který je nehegemonický a který si uvědomuje a respektuje kontextuální podmíněnost každého úsilí o definici náboženství, čímž se vrací k základní ideji celého sborníku.

ROMAN VIDO

Donald Wiebe, The Politics of Religious Studies. The Continuing Conflict With Theology in the Academy.

New York: St. Martin's Press
1998, 332 s.

Donald Wiebe je jedním z nejvýznamnějších religionistů současnosti a zejména jeho příspěvkům k problematice teorie religionistiky a filozofie náboženství se dostalo širokého ohlasu. Recenzovaná publikace není monografií v pravém smyslu, je sborníkem zahrnujícím Wiebeho studie a publikované referáty z let 1986-1997. Jejich tematickým svorníkem je otázka vymezení religionistiky jako akademické disciplíny, jejíž předmět studia – náboženství jako zvláštní druh lidské aktivity – je přístupný všem badatelům. Těm by podle autora mělo jít pouze o porozumění a vysvětlení, nikoli o angažovanost ve prospěch náboženství. Jednotlivé příspěvky jsou kritickým pohledem na dějinné i současné peripetie, jimiž

religionistika prochází. Wiebe vychází jak z mezinárodního srovnání, tak zejména z podrobné znalosti situace a vlastní zkušenosti na poli religionistiky ve Spojených státech a Kanadě. Právě jeho osobní zkušenost ho vedla ke spojení řady dílčích příspěvků do jednoho svazku s cílem jednoznačně ukázat jasnou hranici mezi vědeckým studiem náboženství a náboženstvím samým, jejíž přestupování by v akademickém prostředí mělo být považováno za zcela nepřijatelné.

Jedním z podnětů k soubornému vydání těchto kritických pohledů na religionistiku se stala probíhající diskuse o jejím místě a roli ve studijních programech moderních univerzit. Vyvolává ji – zejména v severoamerickém prostředí stále živá – otázka, zda je či není religionistika (*religious studies*) předurčena k možné záchraně společnosti před sekularizací. Wiebe v řadě svých příspěvků poukazuje na skutečnost, že se religionistika téměř stává vstupní branou pro znovuvvedení náboženství do univerzitních programů. Takové pojetí religionistiky jednoznačně odmítá jako revizionistické a označuje je za pokus akademické studium náboženství znovu včlenit či přímo podřídít nábožensko-teologickým zájmům. Proto také vztah religionistiky a teologie v podtitulu své knihy označuje jako konfliktní. Podstatu konfliktu vidí spíše v rovině politické a ideologické, nikoli vědecké, protože je vyvolán snahou podřídít zájmy jedné instituce (studia náboženství) zájmům druhé (náboženství). Souvislosti tohoto konfliktu Wiebe naznačuje pomocí analogie mezi založením politického diskurzu a založením politologie jako akademické disciplíny. Diskurz, v jehož rámci je ustavena věda, není sám o sobě vědeckým diskurzem, což však neznamená, že by otevřeně nebo skrytě posvěcoval vyhlásování kulturně specifického světového názoru nebo ideologie. Jinými slovy, založení vědy je politickým aktem (*the politics of religious studies*), který vědomě usiluje o vyloučení hodnotových měřítek z vědeckého uvažování. Výjimkou je podle něj jediná hodnota zvaná „objektivní poznání“ (s. XI; kap. 16, 279-295).

Pro ilustraci svého stanoviska využívá Wiebe příměru politologie a politiky z kni-

hy Maurice Cowlinga (*The Nature and Limits of Political Science*, Cambridge: Cambridge University Press 1963, 209-210): „Politologové, kteří se chtějí zapojit do praktické politiky, tak mohou svobodně učit. Ale pokud to učiní, vzdávají se své akademické funkce ve prospěch politické praxe. ... Pokud jde o morální akce, k nimž jsou vyzýváni, a ‚sociální odpovědnost‘, k níž by je jejich akademická pozice nutila, pak jediné, čím jsou vědci vázáni, je využití jejich energie k vysvětlování podstaty světa, v němž žijí.“ (s. XII). Wiebe na řadě příkladů z dějin i současnosti ukazuje, že v religionistice dochází k podobnému procesu v překračování hranice mezi studiem náboženství a náboženstvím, což považuje v prostředí univerzit za nebezpečné, protože to v principu znamená podřízení vědy církvi/náboženství. Celá kniha je v podstatě výzvou religionistice, aby plně uznala hranice dané ideálem vědeckého poznání, pokud má být brána vážně jako věda přispívající k poznávání světa. Studium náboženství zaměřené na duchovní osvobození jedince nebo lidstva jako celku, morální pozdvižení lidské rasy nebo na poslední věci by, podle Wiebeho nemělo na univerzitní půdě nacházet místo. Znamenalo by to totiž nahrazení metodologického základu religionistiky základem ideologickým. V řadě svých příspěvků více či méně otevřeně také naznačuje příčinu, která stojí v pozadí podobného zneužívání religionistiky – absence teorie oboru.

Jednotlivé příspěvky se soustřeďují na analýzu různých podob religionistiky a jejího zaměření a obhajují znovuoživení důrazu na vědecký charakter studia náboženství, který stál na počátku vzniku religionistiky v poslední čtvrtině 19. století a který ti, jež vystupují jako religionisté, během času opustili.

Kniha je rozdělena do čtyř částí. První část „From Theology to Religious Studies: On the Emergence of a New Science“ (s. 1-50), jak naznačuje její název, rekapituluje vznik religionistiky jako vědy. Jsou v ní zahrnuty tři studie, v nichž Wiebe ukazuje, že rozhodující pro sebeidentifikaci religionistiky jako svébytného vědeckého oboru byl právě důraz na objektivnost poznání, otev-

řenost hypotéz verifikaci i falzifikaci a jasné odlišení studia náboženství od náboženských a teologických zájmů. Tyto postoje dokumentuje na základě postulátů formulovaných F. M. Müllerem, C. P. Tielem a P. D. Chantepie de la Saussayem a staví je do protikladu k mnoha následujícím postavám v dějinách religionistiky, jež jako určité vzorce myšlení představují například G. van der Leeuw nebo M. Eliade. Předmětem sporu, díky němuž se vyhrtily protikladné názory a následně odlišné chápání religionistiky, se v jejich dějinách stala otázka, zda religionistika jako věda usiluje o poznání a vysvětlení (*Erklären*) či o rozumění (*Verstehen*). Toto rozlišení má svůj odraz v dělení věd na vědy přírodní a sociální a na vědy humanitní. V rámci první skupiny bývá explanace považována za výsledek založený na ověřitelné empirické analýze. Naproti tomu pro vědy humanitní je charakteristické objasňování významů na základě konceptu rozumění s důrazem na individualitu a unikátnost. V tomto rozlišení je pak zakotven rozdílný přístup k redukci, kterou na rozdíl od přírodních a sociálních věd humanitní vědy odmítají jako neadekvátní. Pro religionistiku se právě téma rozumění stalo jednou z klíčových otázek – ovšem nikoli ve smyslu jejího přesnějšího teoretického a metodologického zakotvení. Stalo se zámkou k jejímu opětovnému propojování s cíli neakademickými. Do jejího rámce se mnozí badatelé snažili – a jak dokládá Wiebe, intenzivně a se značným úspěchem – zavést koncept rozumění společně s tezemi o unikátnosti podstaty náboženské zkušenosti a její neredukovatelnosti. Aby „věda o náboženství“ mohla plně této unikátnosti porozumět, musí se strukturou i metodou odlišovat od jiných věd zkoumajících kulturu. To je pozice, kterou představují jak již zmíněný G. van der Leeuw a M. Eliade, tak četní další religionisté (zvl. kap. 10, s. 173-190).

Zmíněnému posunu v religionistice jsou věnovány příspěvky druhé části „A Return to Theology: On the Resistance to Scientific Method“ (s. 51-170). Jednotlivé texty dokumentují selhání následující generace badatelů a opuštění základů, na nichž byla nová věda ustavena. Na konkrétních případech

autor ilustruje vývoj, který směřoval studium náboženství zpět do nábožensko-teologického rámce. Jaké to může mít důsledky, ukazuje Wiebe na příkladu vývoje religionistických studií ve Spojených státech – zemi, kde byla zákonem oddělena církev od státu a kde je až do současnosti studium náboženství paradoxně přímo ovlivňováno náboženstvím a politikou. Na přehledu nedávných metodologických návrhů na poli religionistiky Wiebe ukazuje, do jaké míry byly opuštěny zásady zakladatelů a často i zásady objektivnosti s jasnou tendencí znovu spojit religionistiku s teologií, a vyzývá k opětovnému prosazení akademického přístupu ke studiu náboženství.

Třetí část „Case Studies in the Failure of Nerve“ (s. 171-276) navazuje tematicky na předchozí. Wiebe polemizuje například s tezí, že fenomenologie náboženství je vědou, byť sympatickou ve vztahu k náboženství (s. 173-190). S odůvodněním, že se nejedná o vědeckou metodu poznání, odmítá, že by znovuprožití náboženské události nebo jevu vedlo k porozumění. Stejně tak odmítá související argument fenomenologů, že náboženství lze porozumět pouze zevnitř, nikoli pozorováním zvenjšku. Ukazuje problematičnost zapojování religionistiky do tak konfesně zakotvených aktivit, jaké představuje mezináboženský dialog. V příspěvku věnovaném vydání *Encyklopedie of Religion* (M. Eliade et al., 16 sv., New York: Macmillan 1987) Wiebe upozorňuje na fakt, že teoretický rámec, v němž bylo toto ohromné dílo zpracováno, zpochybňuje vědeckou důvěryhodnost celé encyklopedie (s. 197-204). V dílčí studii analyzuje vliv náboženských a teologických faktorů na vývoj nejvýznamnějšího kanadského religionistického pracoviště na univerzitě v Torontu (s. 205-234). Dva příspěvky se věnují historii vědeckých společností v USA (s. 235-275). Analýza programových cílů a metodologických východisek ukazuje, že největší světová profesní organizace religionistů – American Academy of Religion (AAR), která vznikla v roce 1964 z National Association of Biblical Instructors (NABI), je místo religionistických zásad v podstatě ovládána nábožensko-teologickými zájmy své předchůdkyně, přestože ne-

ní vázána na dílčí konfesi. Do protikladu staví autor postoje a metodologická východiska jiné, početně mnohem menší, avšak religionisticky „ortodoxní“ North American Association for the Study of Religion (NAASR), založené v roce 1985. Při četbě jednotlivých příspěvků se mimo jiné také ukazuje, jak velkým problémem je v americké angličtině používání termínu *religious studies* jak pro religionistiku, tak i pro náboženská studia, takže jeho zahrnutí do názvu ústavu či katedry některé z univerzit otevírá možnost prakticky jakékoli profila-ce oboru.

Závěrečný „Epilogue“ (s. 277-295) rekapituluje očekávání těch, kteří doufají v rehabilitaci studia náboženství jako respektované vědecké disciplíny. Podle Wiebeho jediná cesta, která by k tomuto cíli mohla vést, vychází z jasného definování religionistiky a jejího studia jako vědeckého projektu. Nutným počátečním krokem je vytvoření teorie religionistiky jako rámcové spojnice akademického oboru. Autor odmítá polymetodičnost religionistických programů a s tím související polymetodologický koncept religionistiky, protože jediným faktorem, který umožňuje dát oboru studia určitou míru koherence, je pouze teorie. Navrhuje zvážit, jaký přínos by mohl mít pro opětovné ustavení jednotícího rámce studia náboženství návrat k evoluční teorii, která na počátku dějin religionistiky vytvořila poprvé, a také naposledy, teoretický rámec pro všechny, kteří se na jejím badatelském poli pohybovali. Do budoucna si proto klade za cíl znovu důkladně analyzovat důvody odmítnutí evoluční teorie a také detailně promyslet, jak by mohly při vysvětlování náboženských jevů aktuálně pomoci neodarwinistické teorie (s. 292). Odvolává se při tom na analýzu explanačních možností evoluční teorie Daniela Dennetta, která je podle jeho názoru solidním základem pro její aplikaci nejen na biologické, ale také na kulturní jevy. Její význam spočívá zejména v tom, že umožňuje překonání dosavadního striktního odlišování přírodních (*Naturwissenschaften*) a duchovních věd (*Geisteswissenschaften*). Wiebe připomíná řadu religionistů, kteří ve svém díle tento pohled uplatnili také na studium náboženství.

Zejména oceňuje možnost vytvoření základní spojnice mezi náboženstvím a přírodními a sociálními vědami (*natural sciences*), které dosud byly holistickým hermeneutickým přístupem od studia náboženství izolovány (s. 293). Podle kognitivní teorie je třeba chápat lidskou kulturu, včetně náboženství, jako akt poznání (*cognition*) a komunikace. V posledním desetiletí vyšla již řada prací, v nichž se jejich autoři pokoušejí aplikovat uvedenou teorii na studium náboženských fenoménů, a naznačují tak nástup naturalizujícího přístupu ke studiu náboženství. Přestože jejich přijímání není bezvýhradné, to, co na nich Wiebe zvláště vyzdvihuje, je obecná shoda, že náboženství je třeba studovat nejen empiricky ale také teoreticky.

Mozaika, kterou Donald Wiebe sestavil, představuje jeden z nejkritičtějších pohledů na vývoj religionistiky prezentovaný v posledním desetiletí. Je součástí diskuse, která v religionistice v posledních letech probíhá a koncem osmdesátých let se právě v Severní Americe ostře vyhrtila. Není jen pouhou analýzou dějin oboru, ale obsahuje již náčrt možných směrů, jimiž by se religionistika mohla dále ubírat. Proces intenzivního studia dějin oboru naznačuje, že religionistika vstoupila do fáze zřetelného sebeuvědomění v rámci věd o člověku. Její orientace na teorii oboru směřuje dále k jasnému vytyčení vlastního rámce bádání a současně snižuje možnost jeho zneužívání k výuce náboženství. Specifická zkušenost severoamerické religionistiky dává řadě problémů velmi ostré kontury, současně nám však umožňuje lépe porozumět důrazům, které se díky tomu v současné religionistice objevují. Mám na mysli zejména naturalizující koncepcce náboženství, které jsou výrazem současných intenzivně se rozvíjejících kognitivních směrů. Zatímco v severoamerické religionistice, institucionálně reprezentované členy NAASR, má jejich přijetí téměř soteriologický náboj daný očekáváním (snad) konečného odmítnutí zkoumání náboženství v pojmech nadpřirozena a posvátna, v mezinárodním měřítku se ozývá určitá míra skepse, založená mimo jiné na odstupu od často velmi ostrých sporů, v nichž se američtí religionisté angažují.

V pozadí této skepse však může být také situace v evropské religionistice, která až na výjimky zachovává vazbu na historicko-filologické a fenomenologicko-hermeneutické pojetí religionistiky, a má tak vlastně blíže k těm postojům, které jsou předmětem Wiebeho kritiky. Na čem se však většina religionistické obce shoduje, je naléhavá potřeba teorie religionistiky jako nutného základu oboru. Jaké důsledky má skutečnost, že problém teorie religionistiky nebyl nosným tématem jejích dějin, ukazuje kniha Donalda Wiebeho velmi názorně.

IVA DOLEŽALOVÁ

**Erik Reenberg Sand –
Jørgen Podemann Sørensen
(eds.),
Comparative Studies in
History of Religions. Their
Aim, Scope, and Validity,
Copenhagen: Museum
Tusulanum Press – University
of Copenhagen 1999, 155 s.**

V roce 1992 oslavila Dánská religionistická asociace, jedna z mnoha národních společností pro studium náboženství, které sdružuje IAHR, desetileté výročí svého trvání. Této příležitosti využila k uspořádání nevelké mezinárodní konference na téma „Úloha srovnávacího studia v religionistice“. Kromě dánské vědecké obce, již na setkání reprezentovali Erik Reenberg Sand, Jørgen Podemann Sørensen (oba z Kodaňské univerzity) a Jens Peter Schjødt (působící na univerzitě v Aarhusu), přijala pozvání řada badatelů především ze severní Evropy a Spojených států: Lourens P. van den Bosch z Holandska, Alan V. Williams z Velké Británie, Britt-Mari Näsströmová a Tord Olsson ze Švédska, a dokonce i zámožská religionistická „esa“ formátu Bruce Lincoln z Chicaga či Williama E. Padena z vermontského Burlingtonu. Přestože ko-